

1. TEISĖS FILOSOFIJA

STOIKŲ ETIKOS POVEIKIO ROMĖNŲ TEISEI BRUOŽAI

Doktorantas Linas Baublys

Lietuvos teisės universitetas, Teisės fakultetas, Teisės filosofijos katedra
Ateities g. 20, 2057 Vilnius
Telefonas 271 46 97
Elektroninis paštas lbaublys@yahoo.com

Pateikta 2002 m. vasario 7 d.

Parengta spausdinti 2002 m. gruodžio 20 d.

*Recenzavo Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Teisės filosofijos katedros docentas
dr. Saulius Arlauskas ir dr. Jonas Maliukevičius*

S a n t r a u k a

Straipsnyje aptariama romėnų teisės kaita nuo griežtos, formalizuotos vieno miesto piliečių papročių sistemos link teisės, įkūnijančios teisingumo, sąžiningumo, garbingumo idealus. Vienas pagrindinių šį virsmą lėmusių veiksnių buvo stoikų dorovinės–filosofinės idėjos, vyravusios reikšmingiausiu romėnų teisės kūrimosi laikotarpiu. Moterų, vaikų, vergų teisinės padėties pagerėjimas, tautų teisės atsiradimas – tai pagrindinis stoikų etikos įtakos romėnų teisei rezultatas.

Pagrindinės sąvokos: romėnų teisė, formalizmas, stoikų etika, kosmopolitizmas, prigimtinė teisė, teisingumas, Romos teisininkai, jurisprudencija, tautų teisė.

Romos imperatoriaus Justiniano kodifikuoti „Digestai“ prasideda III a. teisininko Ulpiano žodžiais: „Studijuojantis teisę visų pirma turi sužinoti, kaip atsirado žodis teisė (*ius*). Jis kilo iš žodžio „teisingumas“ (*iustitia*), nes, remiantis puikiu Celso posakiu, teisė yra gėrio ir teisingumo menas. Mus pelnytai pavadino žyniais, nes mes rūpinamės teisingumu, skelbiame gėrio ir teisingumo sąvokas, atskirdami tai, kas teisinga, nuo neteisingo, leistina nuo neleistino, norėdami, kad gerieji tobulėtų ne tik bausmės baimės, bet ir apdovanojimų skatinami, siekdami ne tariamos, o tikros, jei neklystu, filosofijos“ [1, p. 157].

Vienas iš V a. pr. Kr. sukurtų Dvylikos lentelių įstatymų skelbia: „Trečiąją turgaus dieną tegul sukapoja skolininką į gabalus. Jeigu nukirs daugiau ar mažiau nei priklausau, tegul nebūna tai laikoma kalte“ [1, p. 6].

Kaip matome, šiuos du romėnų teisės paminklus skiria milžiniškas ne tik laiko, bet ir turinio skirtumas. Kas turėjo įtakos šiam skirtumui ir kaip iš „nelaisvo, bedvasio ir beširdžio romėnų pasaulio praktikizmo atsiradusi ir išbulėjusi pozityvioji teisė“ [2, p. 311] virto *ars boni et aequi* (gėrio ir teisingumo menu)? Tai bus bandoma išsiaiškinti šiame straipsnyje.

Romėnų teisės „metamorfozės“

Rašytinė Romos teisė atsirado 451–449 a. pr. Kr., kai romėnai nuvykę į Graikiją susipažino su Solono kodeksu bei kitais graikų įstatymais ir sukūrė savuosius Dvylikos lentelių įstatymus. Kartu su šiais įstatymais Romoje egzistavo nerašytinė civilinė teisė bei *legis actiones* – t. y. įstatyminė ieškinių teisė. Iš esmės, kaip ir Graikijoje, tai buvo atskiro miesto–valstybės (polio) teisė. Tačiau jeigu antikinės Graikijos vardas buvo ir tebėra siejamas su demokratija, piliečių savivalda ir laisve, tai, pasak Hėgelio, „ir geografiškai, ir istoriškai Romos valstybė pagrįsta prievarta“ [2, p. 303], o „valstybė, kuri susikūrė pati ir buvo grindžiama prievarta, ir palaikoma turi būti prievarta“ [2, p. 307]. Taigi Roma iš pat pradžių egzistavo kaip plėšikų valstybė, o jos įkūrėjai Romulas ir Remas, pasak padavimo, patys buvo plėšikai. Romoje tuomet nebuvo moterų, o užkariautų gretimų miestų gyventojai būdavo prievarta keliami į ją ir taip neišvengiamai patekdavo į pažemintųjų padėtį. Būtent „tokia romėnų gyvenimo pradžia, susijusi su laukiniu šiurkštumu, esanti be natūralios dorovės jausmo lėmė vieną iš jo elementų – šiurkštumą šeimai, egoistinį žiaurumą, vėliau buvusį svarbiausiu romėnų papročių ir įstatymų apibrėžtumu“ [2, p. 309]. Priešingai nei nuostabi harmoninga pozicija ir rami graikų dvasios laisvė, romėnų gyvenimas rėmėsi griežta auklėjimo sistema, pagrįsta karine drausme ir paklusnumu. Tai vaizdžiai išreiškia O. Špengleris teigdamas, kad „kiekviename graike buvo kažkas donkichotiško, o kiekviename romėne – kažkas iš Sančo Pansos“ [3, p. 55]. Tą patį tvirtina ir P. Leonas, pasak kurio, „Graikijoje mokslas buvo pradedamas Homero epopėjų skaitymu, o romėnų mokykloje visų pirma buvo mokoma atmintinai mokėti Dvylikos lentelių įstatymus“ [4, p. 103]. Graikijoje įstatymų leidyba rėmėsi laisva piliečių diskusija, o Romoje vieninteliai teisės žinovai ir aiškintojai buvo žyniai. Tokia išskirtinė pastarųjų padėtis paaiškinama begaliniu teisės ceremoningumu ir sakralumu, dėl kurio „patys paprasčiausi dalykai tuoj pat virsdavo šventenybėmis (*sacra*) ir tarsi suakmenėdavo“ [2, p. 313].

Tačiau III–II a. pr. Kr. vykstant svarbiems geopolitiniams pokyčiams neišvengiamai turėjo keistis ir teisė, nes ji nei formos, nei turinio požiūriu neatitiko augančios, tampančios pasauline valstybe Romos poreikių. Didėjant Romos politinei galiai bei jos užimamai teritorijai žymiai padidėjo gyventojų *svetimšalių* skaičius. Šie svetimšaliai bendradarbiavo tiek tarpusavyje, tiek su romėnais, todėl reikėjo teisiškai reglamentuoti jų veiklą. Bet esama teisė dėl minėtojo sakralumo, ceremoningumo, formalizmo tam netiko. Todėl „besivystančios ekonominės apyvartos poreikiai paskatino jurisprudencijos tapimą viešu mokslu, tai yra perėjimą iš pontifikų kolegijos, saugojusios ją paslapyje, į pasauliečių juristų rankas“ [5, p. 16]. Pagrindinė šių juristų užduotis buvo teisės aiškinimas (*respondere*). Tačiau „formaliai remdamiesi galiojančiomis teisės normomis, faktiškai jie keitė jas atsižvelgdami į laiko reikalavimus, maksimaliai priartindami šias normas prie naujų ekonominių sąlygų. Kartu suakmenėjusios senosios romėnų civilinės teisės normos buvo užpildomos nauju turiniu“ [5, p. 22]. Taip pradėjo formuotis teisės mokslas jurisprudencija, kurio užduotį geriausiai nusakė Celsas, teigdamas, kad „įstatymų pažinimas – tai ne jų žodžių, o turinio ir prasmės supratimas“ [1, p. 167].

Pagrindą senąsias teisės normas aiškinti ne paraidžiui, o pagal besikeičiančią laiko dvasią romėnai atrado *stoikų filosofinėje tradicijoje*, kuri „kaip tik ir rutuliojosi nuo formalios – teisinės link moralinės žmogaus būties interpretacijos“ [6, p. 96]. Būtent ši tradicija pateikė būdus, „kaip išsaugoti geriausius ankstesnius Romos idealus, kuriuos nušvietė meno bei literatūros ugdymas ir harmonizavo užuojauta, gera valia ir kilnumas. Romėnai tai vadino *humanitas* – dalykais, sušvelninančiais šiurkštumą“ [7, p. 186].

Tad norėdami suvokti šių pokyčių priežastis dabar pažvelkime į pagrindines stoikų filosofijos idėjas bei socialinį istorinį kontekstą, kuriame formavosi jų mokymas.

Stoikų filosofijos ištakos

Didieji graikų mąstytojai Platonas ir Aristotelis savo filosofines sistemas kūrė miesto–valstybės klestėjimo metu. Tai reiškia, kad jų filosofinės idėjos buvo skirtos tik labai mažai žmonių grupei – polio piliečiams – vyrams, dažniausiai paliekant nuošalyje moteris, vaikus, vergus bei svetimšalius. Pagrindinis šių piliečių užsiėmimas buvo dalyvauti valdant gimtąjį *polį*. „Piliečio laisvę lemia tai, kad jis turi proto sugebėjimų įtikinėti ir būti įtikintas laisvai, netrukdomai bendraudamas su savo bendrapiliečiais. Graikas naivokai tikėjo, kad jis vienintelis iš visų žmonių apdovanotas tokiais proto sugebėjimais ir kad jokia kita valdymo forma, išskyrus miestą–valstybę, neleidžia jiems laisvai atsiskleisti. Todėl jis kiek išdidžiai žiūrėjo į barbarus, kurie, pasak Aristotelio, buvo vergai iš prigimties“ [7, p. 57]. O juk iš vieno bene dažniausiai cituojamų Aristotelio posakių žinome, kad „vergas yra gyvas nuosavas daiktas“ [8, p. 69], „susijęs su mąstymu tiek, kad jį supranta, bet pats jo neturi“ [8, p. 71].

Tuo tarpu stoikų filosofijos formavimasis siejamas su radikaliais Graikijos politinio gyvenimo pokyčiais – tai yra miesto–valstybės *saulėlydžiu*. Jeigu „graikų visuomenėje dorovinio gyvenimo centras buvo miestas–valstybė, tai helenistinėse karalystėse ir romėnų imperijoje neišvengiama aštrios antitezės tarp individo ir valstybės. Dabar klausimas yra ne kokiomis socialinio gyvenimo formomis gali pasireikšti teisingumas, <...> bet ką turiu daryti, kad būčiau laimingas, arba kokio gėrio aš, kaip privatus asmuo, galiu pasiekti?“ [9, p. 100]. Tai reiškia, kad stoikų filosofinės mokyklos įkūrėjas Zenonas Kitijietis (336–264 pr. Kr.) gyveno laikotarpiu, kai žmonių gyvenimas ėmė apsiriboti tarpusavio santykiais ir dėl to sustiprėjo etikos, kaip teisingo šių santykių regulatoriaus, reikšmė. Ši etika jau nebuvo siejama su politika, kaip Platono ir Aristotelio mokymuose, ji apsiribojo asmens moralės klausimais. Juos ir ėmėsi spręsti stoikai bei kitos naujos filosofinės mokyklos.

Epikūrininkai vieni pirmųjų atmetė politinio gyvenimo reikšmę, pirmenybę teikdami individualaus autonomiškumo būsenai. Pagrindinio jų gyvenimo tikslo – laimės turinį sudarė mėgavimasis malonumais, pasireiškęs negatyviai – skausmo, rūpesčių, nerimo vengimu, taigi ir atsiribojimu nuo politinio gyvenimo, kaip šios būsenos trikdymo šaltinio. Vienintelė paskata epikūrininkui dalyvauti politikoje – vengimas didesnių nemalonumų, galinčių atsirasti dėl tokio atsiribojimo.

Skeptikai išreiškė nusivylimą apskritai bet kokio mokslinio pažinimo galimybe, tuo tarpu *kinikai*, patys būdami daugiausia svetimšaliai ir tremtiniai, pirmieji paskelbė visų žmonių lygybės idėją. „Turtingi ir vargšai, graikai ir barbarai, piliečiai ir užsieniečiai, laisvi žmonės ir vergai, kilmingieji ir prasčiokai – visi jie lygūs, nes visi vienodai nereikšmingi. Tačiau kinikų lygybė buvo nihilizmo lygybė“ [7, p. 168]. Tai reiškė, kad kinikai anaipol nesiekė tobulinti visuomenės, o nykstant miesto–valstybės svarbai tiesiog išreiškė nusivylimą ir nusigręžimą nuo visuomeninio politinio gyvenimo.

Stoikai į besikeičiančias gyvenimo realijas pažvelgė kiek kitaip. Viena vertus, jie taipogi atmetė daugelį miesto–valstybės idealų, tačiau tai, kad jų požiūris į visuomenę ir valstybę nebuvo toks nihilistinis, lėmė jų filosofijos populiarumą bei paplitimą tarp romėnų.

Pagrindinės stoikų filosofijos idėjos

Fizikoje stoikai sekė Heraklito kosmologija bei jo mokymu apie ugnį kaip pirmąją stichiją. Ši ugnis – tai, stoikų terminais kalbant, „*pneuma*“, „dvelksmas“, „*dvasia*“, išsiliejanti pasaulyje ir sukurianti visus daiktus iki pat žmonių ir gyvūnų, atšaldama neorganinėje gamtoje. Tačiau ši ugnis – tai ne akla jėga, kaip Heraklito mokyme, ji protingai kuria pasaulį bei valdo jį kaip dieviškoji Apvaizda. Kiekvienas žmogus egzistuoja kaip vienas iš begalinių, tačiau unikalių šios kosminės ugnies arba *pneumos* įsikūnijimų, ir tuo paaiškinamas vidinis žmogaus beaistriškumas. Ši ugnis – ne tik „vadovaujantis ar viešpataujantis pradas žmogaus sieloje, bet taip pat ir dievas, dangus, eteris, „ugninga ir šilta esybė“, Saulė ir net Žemė“ [10, p. 136]. Visa, kas egzistuoja, yra kūniška, įskaitant žmones, dievus, bet kurias sielos savybes, taigi ir dorybę. „Kūno gėris yra kūniškas; žmogaus gėris yra ir kūno gėris, vadinasi, jis yra kūniškas“ [11, p. 380]. Stoikai neigė esant nematerialią būtį. Pasaulis jiems pasireiškė

kaip „viena didžiulė visuma, tarsi milžiniškas organinis kūnas, jis yra gyvas, protingas ir tikslingas, todėl ir vientisas, valdomas to paties dėsnių, tarsi gyva būtybė“ [12, p. 148]. Tad šiam stoikų materializmui bei panteizmui būdinga teleologija, fatalizmas ir Apvaizdos pripažinimas, taip pat mokymas apie aiškų visos egzistencijos protingumą, net ir šio pasaulio netobulumus bei trūkumus laikant visiškai tikslingais. Tam neprieštaravo ir stoikų perimta Heraklito „pasaulinio gaisro“ idėja, kad visa, kas iš ugnies atsiradę, ugnyje turi ir žūti. Pasaulis yra protingas ir tikslingas, todėl jis nepaliaujamai vystosi iš naujo. Pasaulio tikslas – protingos būtybės, dievai ir žmonės, kuriuose pirminė medžiaga pasiekia didžiausio intensyvumo ir tobulumo. „Negi nežinai, kokia maža dalelytė t esi, palyginti su visata? Bet tik tai kūnu, nes protu nesi nei blogesnis, nei mažesnis už dievus“ [13, p. 52]. „Žmonių sielos yra materialios, bet jos yra pneuminės ir joms būdingas aukštos įtampos toninis judėjimas. Jos nėra amžinos, bet ilgaamžiškesnės už kūnus ir gali juos pergyventi ilgiau ar trumpiau, priklausomai nuo intensyvumo, kurį siela pasiekia begyvendama; išminčių sielos išlieka net po pasaulinio gaisro. Nuo to priklauso ir žmogaus paskirtis: žmogus yra protingo ir dieviško pasaulio dalis, tad privalo gyventi daroje su juo ir būti ištikimas jį valdančiam dėsniui“ [12, p. 149].

Etikoje stoikai savo rigorizmu buvo artimi kinikams, tačiau, kaip minėjome, nežiūrėjo taip paniekinančiai į mokslą ir kultūrą.

Stoikai išaukštino *išminčiaus* idealą: tai žmogus, „kuris myli savo likimą (*amor fati*); (ugnis, Apvaizda, likimas reiškia tą patį)“ [10, p. 137] ir savo noru pasirenka tokį gyvenimą, kuris jam yra lemtas. Kiekviena medžiaga judėjimo ir gyvybės šaltinį turi savyje, o ne išorėje, todėl išminčius rūpinasi tik savo vidiniu gėriu, kuris priklauso tik nuo jo. Toks vidinis gėris yra *dorybė*; vertindamas dorybę ir tik dorybę, išminčius tampa nepriklausomas nuo bet kokių nepalankių aplinkybių ir užsitikrina sau laimę. Stoikai sekė Sokrato skelbtomis pažiūromis į gyvenimą – tikėjimu laimės ir dorybės ryšiu. Laimės negalima pasiekti, kol ji priklauso nuo išorinių aplinkybių, o šių aplinkybių „visiškai įveikti neįmanoma, tad belieka viena – tapti nepriklausomam. Jeigu negali įveikti pasaulio, reikia įveikti save. Taip helenizmo etikoje atsiranda ypatingas derinys – siekiama laimės, o kviečiama atsižadėti. Išminčius tas, kuris šito pasiekia“ [12, p. 149]. Pasak Senekos, „mokyti dorybės – tai reiškia išsižadėti ydų“ [11, p. 122]. Pasak Epikteto, „laisvė pasiekama ne išsipildant troškimams, o nugalint troškimus“ [13, p. 161]. Manydami, kad gamta yra protinga, harmoninga, dieviška stoikai didžiausia išmintimi laikė atitinkantį žmogaus prigimtį gyvenimą, nes tik tuomet jis bus daroje su visa gamta, kurioje kaip ir žmoguje veikia tie patys dėsniai. „Protu besivadovaujantis žmogus siekia ne tik išsaugoti, bet ir išlavinti savyje tai, ką jame yra užprogramavusi prigimtis: jame esama ir dorybių sėklos, kurią žmogus savyje turi išauginti pats. Toji sėkla stoikams – ne įvaizdis, o sampratos dalis. Todėl gyventi pagal prigimtį reiškia gyventi dorai. Taigi dorybė – visų pirma sielos nusistatymas, įgalinantis žmogų nugyventi visą gyvenimą santarvėje su prigimtimi, o ši santarvė laiduoja jam ramią gyvenimo tėkmę, t. y. laimę“ [14, p. 17]. „Dorybės atitinka žmogaus prigimtį, o ydos yra jai priešiškos ir nekenčiamos. <...> Tad kuo karščiau turime taisyti save, nes vieną kartą gautas gėris lieka amžinai“ [11, p. 122]. To nedarantis žmogus tik be reikalo eikvoja jėgas bandydamas priešintis prigimčiai ir kenčia, nes „klusnius likimas veda, tempia – neklusnius“ [11, p. 382]. Be likimo (ugnies, Apvaizdos) vis tiek juk niekas neegzistuoja.

Tarpinių grandžių tarp išminties ir kvailumo nėra. Žmogaus, kaip aukščiausios ir protingiausios gamtos būtybės, *dorybė* – *tai praktinė išmintis* arba sielos stiprybė, tačiau kvailumas – tai būseną, būdingą didžiajai žmonių masei. Taip yra dėl afektų, sukeliančių proto sumaištį, kuriuos reikia išgyvendinti iš sielos. Dėl to „pagrindinė stoikų etikos kategorija – beaistriškumas arba kitaip – afektų nebuvimas, nepajudinamas moralinis tiesumas ir pareiga, kaip sąžiningai ir būtinai vykdoma prievolė (*officium*)“ [10, p. 137]. Bet kokie troškimai – turto, garbės, jėgos, grožio, net sveikatos ir gyvybės stoikams sukelia panieką, nes šie laikini dalykai laimei nebūtini. „O kaip tik nuo čia reikia pradėti, čionai sunaikinti tvirtovę, nuversti tironus: atsisakyti kūnpalaikio, jo dalių, sugebėjimų, turto, šlovės, postų, garbės ženklų, vaikų, brolių, draugų, – laikyti visa tai svetimu“ [13, p. 156]. Todėl suprantamas jų raginimas sekti gamta, visiškai beaistre, idealia gyvybės kūrėja. Nes laisvas nuo aistrų išminčius

„griūvant pasauliui ramiai žūva po jo griuvėsiais“ [15, p. 353]. Žmogaus dorybė ir jo laisvė stoikams yra glaudžiai susijusios sąvokos. „Doras gyvenimas yra laisvas gyvenimas. Tiesa, visur viešpatauja būtinumas, bet (jei laikysimės stoikams būdingos laisvės sampratos, etikoje tapusios klasikine), būtinumas nepanaikina laisvės. <...> Gyventi pagal prigimtį, laimingai, dorai, laisvai stoikams reiškė vieną ir tą patį“ [12, p. 150]. Tačiau nors dorybės ir būdingos žmogaus sielai, „įdiegti jas nepaprastai sunku, nes ligota siela bijo viso, kas nauja. Todėl reikia ją priversti to imtis, o paskui gydymas jau nebūna skausmingas“ [11, p. 122]. Tad stoikai nurodo kelią pasiekti dorybei, kuri yra viena ir nedaloma, tačiau Platono pavyzdžiu susideda iš keturių dorybių.

Visų pirma reikia siekti visiškos *apatijos*, kitaip sakant ramios, laisvos nuo aistrų egzistencijos. Apatija veda žmogų link pirmųjų dviejų dorybių – nuosaikumo ir narsumo, kurios ir padeda iš pradžių kovoti, o paskui atsiriboti nuo netikrųjų gėrybių. Pasiekęs šias dvi dorybes žmogus gali suprasti, kas yra tikrasis gėris ir blogis, o kas nepriklauso nei vienam, nei kitam (neutralu), ir kartu pasiekti ir trečiąją dorybę – išmintingumą. Apatijos dėka sugebėjęs atsiriboti nuo viso to, kas netikra, žmogus kartu sužino ir apie tai, kas tikra, tai yra pasiekia tam tikrą išmintingumo lygį, lemiantį tolesnių gyvenimo tikslų paiešką. Ši išmintingumo paskatinta paieška lemia ir paskutiniosios – pačios svarbiausios dorybės – *teisingumo* atsiradimą. Žmogus negali būti užsisklendęs savyje, nes jis yra pasaulio gyventojas. Todėl ši dorybė – skirtingai nuo pirmųjų trijų – visuomeninė. Ji leidžia žmogui suprasti, kad jis turi atsisakyti egoistiško egzistavimo dėl savęs paties ir pereiti prie visuomeninio gyvenimo. „Tad stoikų abejingumas gėrybėms nereiškė abejingumo žmonėms“ [12, p. 152]. Žmogui nepakanka paties savęs ir jis neišvengiamai priklauso kokiam nors grupei, taigi turi jai pareigų. „Tos pareigos apjuosia jį tarsi vis didėjantys koncentriniai ratai, kurių centras yra jis pats. Tie ratai – tai jo paties kūnas, giminaičiai, draugai, tauta. Paskutinis, didžiausias ratas – tai visa žmonija. Žmogaus idealas yra sukoncentruoti tuos ratus į centrą, kad žmogus taip suartėtų su žmonija, kaip yra artimas pats sau. Žmonija buvo stoikų dorovinis principas“ [12, p. 152]. Žmogus, kaip protinga ir dvasinga būtybė, tuo ir skiriasi nuo gyvūno, kad šias savo dorybes stengiasi įgyvendinti visapusiškai: visuomenėje, pasaulyje, visoje visatoje. Visata, kosmosas, kuriame viešpatauja likimas – tai *pasaulinė valstybė*, o visi žmonės – šios valstybės piliečiai, kosmopolitai.

Labai svarbus vaidmuo stoikų filosofijoje tenka ir šią pasaulinę valstybę valdančiam įstatymui. Visuotinis įstatymas arba *prigimtinė teisė* (*ius naturalis*), kuri viešpatauja gamtoje, žmoguje, visuomenėje, valstybėje taip pat yra viena pagrindinių stoikų vartojamų kategorijų. Prigimtinė teisė yra nepanaikinama ir nepakeičiama bei, skirtingai nuo pozityviosios, nepripažįsta jokių kitų, išskyrus dorovinius, žmonių skirtumų. *Šiai teisei visi žmonės yra lygūs*. Seneka teigia, kad „teisių lygybė glūdi ne tame, kad visi jomis naudojasi, bet tame, kad jos visiems suteiktos“ [11, p. 381]. „Stoikų kosmopolitizmas, remdamasis visuotiniu įstatymu ir sulygindamas visus žmones – laisvus ir vergus, graikus ir barbarus, vyrus ir moteris, išreiškia žymų visų žmonių lygybės idėjos vystymosi tašką“ [10, p. 137].

Tačiau šių stoikų idealų įgyvendinimas reikalavo didžiulių asketiškų pastangų bei visiško, radikalaus dvasinio apsisprendimo. *Ankstyvajai – graikiškajai Stojai* (III–II a. pr. Kr.) būdingas absoliutus moralinis rigorizmas. Tad jeigu išminčius prieš savo valią yra įpainiojamas į gyvenimiškųjų santykių chaosą ir negali protingai jo suvaldyti, jis turi nusižudyti. „Pasakojama, kad netgi Zenonas ir Kleantas bei daugelis kitų ankstyvųjų stoikų baigė gyvenimus savižudybėmis“ [10, p. 137]. Ko gero būtent dėl tokio radikalumo *skeptikas* Karneadas užsipuolė stoikus bei jų išaukštintą išmintingą žmogų kaip „pabaisą, neturinčią lygių gamtoje, absoliučiai nežmonišką dėl savo siekimo išnaikinti visus jausmus ir emocijas“ [7, p. 183].

Tokia kritika paskatino stoikus modifikuoti savo mokymą bei pritarti tam tikrų kilnesnių ir visuomeniškesnių ambicijų bei aistrų doroviniam pateisinimui. Taigi išmintingas žmogus jau neturėjo siekti visiškai nuslopinti jausmus. *Vidurinėsios stoikų mokyklos* (II–I a. pr. Kr.) atstovas Panaitijas „iškėlė tarnavimo visuomenei idealą, humanizmą, užuojautą ir gerumą. O dar svarbiau buvo tai, kad jis liovėsi priešinęs idealią protingų žmonių bendruomenę ir įprastus socialinius santykius. Protas yra įstatymas visiems žmonėms, ne vien išmintingiems. Tam tikra prasme visi žmonės yra lygūs, net atsižvelgiant į neišvengiamus padėties, įgimtų

gabumų ir turto skirtumus. Visi žmonės privalo turėti bent tą minimumą teisių, be kurių neįmanomas žmogaus orumas, ir teisingumas reikalauja, kad įstatymas pripažintų tokias teises ir gintų žmogų, kuris jomis naudojasi“ [7, p. 184].

Būtent šios modifikuotos stoikų idėjos ir padarė poveikį žmonėms, pirmiesiems ėmusiems studijuoti Romos teisę.

Stoicizmo įtaka romėnų teisininkams

Panaitijo mokinys Ciceronas teigė, kad „iš tiesų yra tikrasis, tai yra teisingo proto įstatymas; jis atitinka prigimtį, apima visus žmones, yra nekintamas ir amžinas <...>. Neleistina pakeisti jį priešingu įstatymu; negalima jo atšaukti net iš dalies, ir niekas negali jo visai panaikinti“ [16, p. 57]. Argumentą egzistuoti tokiam įstatymui Ciceronas atranda pačioje žmogaus prigimtyje – „tad jeigu nusidėjėlius nuo nusikaltimų turėtų sulaikyti tik bausmė, o ne gamta, tai kas juos graužtų iš vidaus tuomet, kai jie jau nebijotų tos bausmės?“ [16, p. 101]. Tai leidžia Ciceronui teigti, kad „mes esame gimę teisingumui, ir ne žmonių nuomone, o gamta remiasi teise“ [16, p. 98].

Sekdamas stoikų *panteizmu*, vienybės su visa gamta idėja, Ulpianas „Digestuose“ rašo, kad „prigimtinė teisė (*ius naturalis*) yra tai, ko gamta išmokė visa, kas gyva – nes ši teisė būdinga ne tik žmonių giminei, bet ir visiems gyvūnams, kurie gimsta žemėje ir jūroje“ [1, p. 157].

Remdamasis stoikų *kosmopolitinėmis* idėjomis II a. romėnų teisininkas Gajus savo „Institucijose“ teigia, kad egzistuoja „teisė, kurią prigimtinis protas nustatė visiems žmonėms, kuri yra vienodai taikoma ir ginama visose tautose ir yra vadinama bendra visų tautų teise, tai yra teise, kuria naudojasi visos tautos“ [1, p. 17].

Kitas teisininkas Marcianas „Digestuose“ netgi cituoja vieną žymiausių stoikų mokyklos vadovų Chrisipą: „Ir filosofas, išsiskyres ypatinga stoisą išmintimi, Chrisipas taip pradeda savo knygą „Apie įstatymus“: „Įstatymas yra visų dieviškųjų ir žmogiškųjų reikalų viešpats; taip pat gerųjų ir piktųjų valdovas; visų gyvų būtybių, gyvenančių valstybėje (*zoon politikon*) vadovas; teisingumo ir neteisingumo matas, kuris įsako daryti tai, ką privaloma daryti, ir draudžia tai, kas neturi būti daroma“ [1, p. 166].

Kaip matome, stoikų filosofija, pamažu tapusi „beveik oficialia Romos valstybės doktrina“ [10, p. 510], iš tiesų turėjo įtakos Romos teisininkų mąstymui. „Stoikų etika pasirodė puikiai deranti su senosiomis romėnų dorovinėmis tradicijomis: turbūt iš čia ir neabejotina romėniško stoicizmo pirmenybė etikai bei labiau praktinis jos pobūdis, nors ir šiaip romėnams visada buvo priimtinesnis praktinis mokslas“ [14, p. 9]. Remdamiesi *stoikų etinėmis idėjomis* juristai galėjo nepaisyti senosios teisės formalizmo bei nuolat pildyti ją „teisingumo, garbingų sandorių ir sveiko proto sąvokomis, tai yra visu tuo, ką gero verslo praktika laikė esant dora ir garbinga“ [7, p. 187]. Tai leido Ulpianui teigti, kad „teisingumas yra nuolatinė ir nekintanti valia kiekvienam suteikti jo teisę. Teisės reikalavimai yra tokie: gyventi sąžiningai, nedaryti žalos kitam, kiekvienam atiduoti tai, kas jam priklauso. Teisingumas – tai dieviškųjų ir žmogiškųjų reikalų pažinimas, mokslas apie teisingus ir neteisingus dalykus“ [1, p. 159]. Pamažu iš naujosios praktikos bei pretorių, sprendusių svetimšalių reikalus, veiklos susiformavo „veiksminga teisė, beveik atsisakiusi formalumų ir apskritai prisitaikiusi prie vyraujančių garbingų sandorių ir visuomenės gerovės idėjų, kurią teisininkai jau buvo pavadinę *ius gentium*, teise, bendra visiems žmonėms“ [7, p. 187]. Tad Paulius „Digestuose“ taip apibūdino teisę: „žodis teisė vartojamas keliomis prasmėmis: visų pirma „teisė“ reiškia tai, kas visuomet gera ir teisinga – tokia yra prigimtinė teisė. Kita prasme „teisė“ yra tai, kas naudinga visiems arba daugeliui kiekvienoje valstybėje – tokia yra civilinė teisė“ [1, p. 159].

Permainos romėnų teisėje

Be abejo, šie kilnūs idealai ir gražūs žodžiai iš karto nepavertė pozityviosios teisės gera ir teisinga. Tai galime suprasti iš Ulpiano samprotavimų apie prigimtinės ir tautų teisės atskirimą: „paleidimas iš vergovės reglamentuojamas tautų teisės <...>. Kadangi pagal pri-

gimtinę teisę visi gimsta laisvi, tai, kai nebuvo vergovės, nebuvo ir paleidimo iš jos. Tačiau kai pagal tautų teisę atsirado vergovė, po to sekė ir tokia geradarystė kaip paleidimas iš jos. Ir nors mes visi vadinamės „žmonėmis“, tačiau, pagal tautų teisę atsirado trys kategorijos – laisvi ir priešingi jiems – vergai, taip pat trečioji kategorija – išlaisvintieji, tai yra tie, kurie nustojo būti vergais“ [1, p. 158]. Tačiau netgi jau toks svarstymas rodo žymų romėnų teisės posūkį *humanizmo* link. Juk Aristotelis *vergą* laikė daiktu, netgi Gajus „Digestuose“ rašo apie tai, kad „kūniški daiktai yra tie, kuriuos galima paliesti, pavyzdžiui, žemės sklypas, žmogus (vergas), auksas, sidabras ...“ [1, p. 174]. Tačiau tas pats Gajus ir „Institucijose“ (1.53), ir „Digestuose“ (1.V.1.2) teigia, kad „negalima be priežasties, nustatytos įstatymo, žiauriai elgtis su vergais. Nes pagal dieviškojo Antonijaus konstituciją tas, kas nužudys savo vergą, bus baudžiamas ne mažiau, nei nužudęs svetimą. Ir didelis šeiminių žiaurumas taip pat yra baudžiamas pagal to paties princepsso konstituciją“ [1, p. 24, 171]. Gajus taip pat nurodo, kad netgi, esant tam tikroms sąlygoms „paleistas į laisvę vergas tampa Romos arba lotynų piliečiu“ [1, p. 18]. Tad galima teigti, jog lyg neakivaizdus atsakas Aristoteliiui nuskamba stoikų filosofo Senekos žodžiai: „Jie vergai. Bet jie – ir žmonės!“ [11, p. 111].

Besikeičianti pažiūra į žmogų turėjo įtakos ir žymiai *svetimšalių* teisinės padėties permainai. Pasak Ulpiano, „visi žmonės, esantys Romos imperijos teritorijoje, remiantis imperatoriaus Antonijaus konstitucija, tapo Romos piliečiais“ [1, p. 170].

Ypatingą statusą Romos teisėje turėjo *vaikai*. Kaip teigia Gajus, „lygiai taip pat mums priklauso ir mūsų vaikai, gimę teisėtoje santuokoje; ši teisė yra ypatinga Romos piliečių nuosavybė, nes beveik nėra tokių tautų, kurios turėtų tokią valdžią savo vaikams, kokią turime mes“ [1, p. 24]. Tačiau ir šioje srityje įvyko permainų, nes jeigu Dvylikos lentelių įstatymai skelbė, kad „jeigu tėvas tris kartus parduos sūnų, tebūnie sūnus laisvas nuo tėvo valdžios“ [1, p. 6], tai Gajus „Institucijose“ šią nuostatą aiškino jau kitaip: „priešingai nei kitos mokyklos įkūrėjai, <...> Sabinas, Kasijus ir kiti mūsų mokyklos atstovai galvojo, kad užtenka vienos mancipacijos, ir iš tiesų, triguba mancipacija, pagal Dvylikos lentelių įstatymus, yra taikoma savanoriškos mancipacijos atveju“. Emancipacijos, tai yra išlaisvinimo iš tėvo valdžios taisyklės yra išdėstytos ir Justiniano „Kodekse“ (C.8.48.5).

Moterų teisinę padėtį Dvylikos lentelių įstatymai nusakė taip: „Net pilnametėms moterims dėl joms būdingo lengvabūdiškumo turi būti skiriama globa“ [1, p. 7]. Tačiau Gajus „Institucijose“ tam prieštarauja: „bet atrodo, kad globos skyrimas pilnametėms moterims neturi teisingo pagrindo, nes <...> juk pilnametės moterys pačios tvarko savo reikalus, o kai kuriais atvejais globėjas tik formaliai išreiškia savo sutikimą; dažnai globėjas netgi prieš savo paties valią pretoriaus yra priverčiamas duoti sutikimą“ [1, p. 43].

Kaip matome, stoikų etikos idėjos ir besikeičiantys laiko reikalavimai turėjo įtakos Romos teisei, kurios turinio kaitai itin reikšminga buvo teisininkų veikla. Jie nekėlė sau tikslo, o ir negalėjo panaikinti senosios teisės (Gajus ypač dažnai rėmėsi Dvylikos lentelių įstatymais), tačiau pamažu keitė ją kurdami naujas teisės normas bei palikdami galioti jau esančias, jeigu šios atitiko laiko dvasios ir teisingumo reikalavimus. Taip jie pasiekė, kad „teismuose vis mažiau buvo paisoma formalumų; sutartys būdavo sutvirtinamos paprasčiausiu susitarimu be pasižadėjimo žodžių; žlugo absoliuti tėvo valdžia savo vaikams ir jų turtui; ištekėjusios moterys tapo visiškai lygios su savo vyrais turto ir vaikų valdymo atžvilgiu; ir galiausiai didelė pažanga buvo padaryta suteikiant vergams teises garantijas – iš dalies apginant juos nuo žiaurumo, iš dalies kiek galima palengvinant jų paleidimą į laisvę“ [7, p. 202].

Taip praktiškieji *romėnai įgyvendino stoikų kosmopolitines idėjas* apie pasaulinę valstybę bei jos piliečius vienijančią *prigimtinę teisę*, kuri iškėlė *proto ir teisingumo idealą* kaip priemonę kritikuoti iš papročių susiformavusią pozityviają teisę. „Prigimtinės teisės koncepcija nukreipė profesionalią kritiką į papročius; ji padėjo sugriauti religinį ir formalų teisės pobūdį; ji siekė lygybę iškelti aukščiau už įstatymą; ji iškėlė tikslo svarbą; ji slopino neprotingą šurkštumą. Trumpai tariant, ji iškėlė Romos teisininkams idealą paversti savo profesiją *ars boni et aequi* (gėrio ir teisingumo menu)“ [7, p. 188].

Epilogas

Tad apibendrinant galima teigti, kad stoikai, ypač vidurinėsios mokyklos atstovai, apmąstydami dorovinę žmogaus būtį padarė žymų humanizuojantį poveikį romėnų teisės doktrinai. Taip pat galima pažymėti, kad *paskutinosios – vėlyvosios stoikų mokyklos* (I–II a.) filosofija plėtojosi vis didesnio atsiribojimo nuo politinių–teisinių idealų bei iš esmės dvasine linkme. Seneka (4 m. pr. Kr.–65 m.) sugebėjo įžvelgti tarnavimo visuomenei galimybę netgi neužimant valstybinių pareigų bei nevykdant vien politinių funkcijų: „kiekvienas savo dvasią sukuria pats, o tarnybą skiria atsitikinumas“ [11, p. 114]. Net vergystė jo mokyme įgauna kitokią formą – „parodyk tokį, kuris nevergauja. Vienas vergauja geiduliams, kitas – godumui, trečias – garbės troškimui, o apskritai visi yra vilties ir baimės vergai“ [11, p. 114]. Prisiminkime, kad ir Epiktetas (50–130 m.) pirmąją savo gyvenimo dalį buvo vergas, tačiau visiškai nesigėdijo šio fakto. Netgi priešingai, jis žavėjosi kiniku Diogenu, kuris parduodamas vergijon elgėsi labai oriai bei klausiamas, ką moka dirbti, atsakė: „Valdyti žmones“. Taip sakdamas, parodė į vieną turtingai apsirengusį korintietį ir pridūrė: „Parduok mane šitam. Jis reikalingas šeimininko“ [14, p. 238]. Tad galime pastebėti tendenciją, kad pamažu tapo visai nesvarbu, ar žmogus yra vergas, išlaisvintasis, ar Romos pilietis. Svarbiausia – jo vidinė nuostata bei dvasios, proto būseną. Čia jau aiškiai matyti *stoikų ir krikščionybės* idealų suartėjimas. Būtent „krikščionybė, gal net atkakliau nei stoicizmas, vartojo koncepciją, kad visi žmonės prieš Dievą yra lygūs“ [9, p. 112]. „Nebėra nei žydo, nei graiko; nebėra nei vergo, nei laisvojo; nebėra nei vyro, nei moters: visi jūs esate viena Kristuje Jėzuje!“ [17, p. 380]. Ši visų žmonių lygybė, taip pat ir dvasinės laisvės idėja turėjo įtakos tolesnei teisinės doktrinos raidai bei modernių teisės sistemų atsiradimui XI–XII a. Tuo tarpu šiuolaikinėje visuomenėje, kai, pasak H. Bermano, „yra nuspręsta, kad protas gali funkcionuoti pats savaime, nesiremdamas jokiais pamatiniais religiniais įsitikinimais, <...> o teisė, kaip proto darinys, gali funkcionuoti kaip pasaulietinės valdžios instrumentas, atsietas nuo aukščiausių vertybių ir tikslų“ [18, p. 267], stoikų puoselėta prigimtinių teisės idėja įgavo žmogaus teisių koncepcijos pavidalą bei šiuo metu yra išreikšta 1948 m. Jungtinių Tautų Organizacijos priimtoje „Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje“, kurios 1 straipsnis skelbia, kad „visi žmonės gimsta laisvi ir lygūs savo orumu ir teisėmis“.

Išvados

1. Romos miesto–valstybės atsiradimas buvo grindžiamas prievarta ir žiaurumu. Dėl to ir pirmykštis jos teisės pavidalas pasižymėjo ypatingu *formalizmu, ceremoningumu, sakralumu bei griežtumu*. Vieninteliai šios teisės žinovai bei aiškintojai buvo žyniai.

2. III–II a. pr. Kr. tokia teisė jau neatitiko augančios, tampančios pasauline valstybe Romos poreikių, todėl neišvengiamai turėjo keistis.

3. Šiems romėnų teisės pokyčiams įtakos turėjo jos perėjimas iš žynių kolegijos į pasauliečių teisininkų rankas bei *stoikų filosofija*, kuri formavosi atskirų miestų–valstybių saulėlydžio bei Romos galybės augimo laikotarpiu.

4. Stoikų mokymui plintant jis buvo modifikuojamas, tačiau galima išskirti tokias pagrindines *etinės stoicizmo idėjas*:

- išmintingo gyvenimo, besiremiančio *dorybe*,
- pasaulinės valstybės, kuriai priklauso *visi* be išimties žmonės,
- prigimtinių teisės, kuriai visi žmonės yra *lygūs* ir kuri nepripažįsta jokių kitų, išskyrus dorovinius, žmonių skirtumų,
- teisingumo kaip nuolatinės ir nekintančios *valios kiekvienam* suteikti jo teisę.

5. Vidurinėsios stoikų mokyklos idėjos buvo labai patrauklios romėnų visuomenei bei vieniems pagrindinių ir garbingiausių jos atstovų – *teisininkams*.

6. Remdamiesi stoikų etinėmis idėjomis Romos teisininkai galėjo nepaisyti senosios teisės formalizmo bei nuolat pildyti ją teisingumo, *garbingų sandorių, gerų papročių ir sveiko proto sąvokomis*, taip kurdami naujas teisės normas.

7. Naujoji teisinė praktika bei stoikų *prigimtinių teisės koncepcija*, leidusi kritiškai pažvelgti į griežtą, tik Romos piliečiams skirtą iš papročių susiformavusią pozityviąją teisę, turėjo įtakos bendros visiems žmonėms – tautų teisės atsiradimui.

8. Stoikų skatintas žmogaus dorovinės būties apmąstymas lėmė ir *svetimšalių, moterų, vaikų bei vergų* teisinės padėties pagerėjimą.

LITERATŪRA

1. **Памятники** Римского права: Законы XII таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. – Москва: Зерцало, 1997.
2. **Hégelis G. W.** Istorijos filosofija. – Vilnius: Mintis, 1989.
3. **Шпенглер О.** Закат Европы. – Москва: АСТ, 2000.
4. **Leonas P.** Teisės filosofijos istorija. – Vilnius: Mintis, 1995.
5. **Иоффе О. С.** Избранные труды по гражданскому праву. – Москва, 2000.
6. **Arlauskas S.** Cicerono prigimtinės teisės samprata ir Romos valstybės principato politinė sistema // Politologija. 1999. T. 1 (13).
7. **Sabine G. H., Thorson T. L.** Politinių teorijų istorija. – Vilnius: Pradai, 1995.
8. **Aristotelis.** Politika. – Vilnius: Pradai, 1997.
9. **MacIntyre A.** Trumpa etikos istorija. – Vilnius: ALK, 2000.
10. **Филосовская энциклопедия.** Т. 4. – Москва: Наука, 1975.
11. **Seneka.** Laiškai Lucilijui. – Vilnius: Mintis, 1986.
12. **Tatarkiewicz W.** Filosofijos istorija. Т. 1. – Vilnius: Alma littera, 2001.
13. **Епиктетас.** Rinktinė. – Vilnius: Mintis, 1986.
14. **Kazanskienė V.** Епиктетас ir jo pamokymai // Епиктетас. Rinktinė. – Vilnius: Mintis, 1986.
15. **Асмус В. Ф.** Античная философия. – Москва: Высшая школа, 1999.
16. **Цицерон.** Диалоги: О государстве. О законах. – Москва: Наука, 1966.
17. **Naujasis** Testamentas. – Vilnius: LBD, 1998.
18. **Berman H. J.** Teisė ir revoliucija. – Vilnius: Pradai, 1999.

The Features of the Stoic Ethics Influence to the Roman Law

Doctoral Candidate Linas Baublys

Law University of Lithuania

SUMMARY

The major influence the Roman law received was the moral stoic ideas of cosmopolitanism, inherent rights and equality of all human beings. The old strict, formal, customary law of town (polis) assigned merely to a narrow circle of citizens became inadequate for Rome becoming a wordly country. Therefore, having experienced the influence of stoic philosophy, the Roman lawyers humanised the law filing it with the concepts of justice, honourable transactions and common sense. The object of jurists' observations was the spirit of statute and of the norm of law, not its development. A new and effective law system was created repudiating most formalities and improving the position of foreigners, women, children and slaves.

